

## РОЗВИТОК КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ НА СТАДІЇ ЗРІЛОЇ НАУКИ

**Мирошниченко Ю. М.,**

*кандидат юридичних наук,  
голова*

*Іллічівського районного суду міста Маріуполя Донецької області*

*ORCID ID: 0000-0002-9114-1495*

Стаття завершує цикл робіт, присвячених дослідженню історії криміналістичної тактики. Наводиться авторське бачення періодизації становлення й розвитку цього розділу науки. Робиться висновок, згідно з яким тенденції сучасного етапу розвитку криміналістичної тактики визначаються радикальними змінами доказової парадигми, заснованої на змагальній ідеології реформованого кримінального процесу. Це ставить перед ученими і практиками низку актуальних завдань, серед яких як удосконалення тактики допиту, огляду, обшуку, пред'явлення для впізнання, так і розроблення прийомів проведення нових для нашого судочинства слідчих дій, як-от одночасний допит двох і більше осіб, слідчого експерименту. Гостро потребує тактико-криміналістичного забезпечення весь спектр негласних (розшукових) слідчих дій – інституту, також досі невідомого вітчизняному кримінальному процесу.

Усе більш відчутною стає необхідність обґрунтування доцільності розширення пізнавальних меж криміналістичної тактики, поширення її рекомендацій на сферу судового розгляду кримінальних справ. Необхідно продовжити розроблення теорії судових ситуацій, тактичних рішень, тактики судового допиту й інших процесуальних дій. Актуальними залишаються і потребують подальшого дослідження на основі положень чинного законодавства проблеми планування судового провадження, зокрема в аспекті забезпечення безперервності судового розгляду.

Цілком нових тактичних напрацювань потребує специфічна діяльність слідчого судді. Нагальною є необхідність розроблення тактичних рекомендацій щодо засобів забезпечення кримінального провадження, подолання протидії досудовому розслідуванню та судовому розгляду кримінальних справ, захисту учасників кримінального процесу. Надзвичайно важливим із позиції сучасних тенденцій кримінального судочинства є розроблення тактико-криміналістичних рекомендацій із забезпечення судового провадження на підставі процесуальних угод та інших особливих порядків кримінального провадження (спрощене, спеціальне тощо).

**Ключові слова:** криміналістика, криміналістична тактика, історія.

---

**Постановка проблеми.** Однією з характерних рис сучасних досліджень у галузі криміналістики є звернення вчених до її витоків. Історія виникнення, становлення та розвитку криміналістичного знання міцно закріпилась у загальнотеоретичному розділі криміналістики. Вивчення історії криміналістики важливе не тільки для розуміння її нинішнього стану, але й для того, щоб спробувати уявити можливі напрями розвитку цієї галузі знання в майбутньому, тобто прогнозувати майбутні стани науки, її проблеми та можливості.

Історичній тематиці присвячені праці Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, І.В. Возгріна, Є.П. Іщенка, І.Ф. Крилова, А.М. Кустова, Ю. Торвальда, В.П. Лаврова, В.І. Попова, З.Г. Самошиної, В.В. Юсупова й інших криміналістів, вклад яких у дослідження історії криміналістики є незаперечним, але не вичерпує всієї наукової проблематики, пов'язаної зі створенням теоретичної моделі процесу розвитку криміналістичного знання.

**Мета статті.** Мета дослідження, результати якого пропонуються в даній статті, полягала в аналізі руху криміналістичної тактики на стадії зрілої науки, визначенні основних тенденцій її розвитку на сучасному етапі. Нею автор завершує цикл публікацій, присвячених дослідженню історії криміналістичної тактики [1].

**Виклад основного матеріалу.** Криміналістична тактика, яку В.Ю. Шепітько влучно називає інтелектуальним ядром криміналістики, проходить у своєму розвитку певні етапи, пов'язані зі зміною предмета, постановкою нових завдань, удосконаленням арсеналу використовуваних засобів [2]. Дослідження історії криміналістичної тактики привело нас до висновку про те, що основним критерієм

періодизації історії криміналістики є характер знання, за яким в історії даної науки виділяються два найбільші часові відрізки: донаукове накопичення криміналістичного знання (1) та розвиток криміналістики як науки (2).

Відповідно до цього криміналістична тактика як складник криміналістичної науки пройшла тривалий шлях становлення й розвитку, який також можна розділити на два основні періоди. Перший донауковий, або, як його ще називають, період передісторії криміналістики, тривав із часів виникнення перших криміналістичних знань до кінця XIX ст. Цей період поділяється на дві стадії: 1) зародження елементів криміналістичної тактики (з давніх часів до 30-х рр. XIX ст.); 2) формування теоретичних передумов відповідної галузі криміналістичного знання (30-ті рр. XIX ст. – кінець XIX ст.).

Другий період в історії криміналістичної тактики – період її становлення та подальшого розвитку як складової частини науки криміналістики – також має дві стадії. Перша з них – становлення криміналістичної тактики – характеризується двома чітко вираженими етапами: 1) кінець XIX ст. – 30-і рр. XX – формування криміналістичної тактики як підсистеми криміналістики. На цьому етапі тривають подальше накопичення й теоретичне осмислення емпіричного матеріалу, на основі якого будується нова правова наука, відбувається поступова систематизація криміналістичного знання; 2) 30–80-ті рр. XX ст. – етап становлення криміналістичної тактики як самостійного розділу науки криміналістики. Знаменною віхою, що остаточно визначила місце тактики в системі криміналістики, стала теоретична дискусія щодо предмета й системи цієї науки, яка тривала в середині 50-х рр. і поклала початок інтенсивному розвитку криміналістичної тактики.

Друга стадія власне наукового періоду розвитку криміналістичної тактики – функціонування криміналістичної тактики в рамках зрілої науки (80-ті рр. XX ст. – наш час). На цій стадії об'єктивно сформувались два етапи, вододілом яких стало закінчення періоду, умовно званого епохою «радянської криміналістики», у руслі якої за інерцією продовжувала рухатися наша наука протягом перших десяти років незалежності України.

Початок 1960-х рр. характерний наростанням інтенсивності розвитку вітчизняної криміналістики, особливо у плані формування її загальної теорії, яка, у свою чергу, сприяла подальшому розвитку вчення про планування розслідування та висунення криміналістичних версій: були уточнені елементи та зміст цього вчення, його понятійний апарат. Об'єктом вивчення стала природа слідчих дій. Комплексному аналізу піддавався досвід проведення слідчого огляду й експерименту, пред'явлення для впізнання, допиту, очної ставки, обшуку, затримання. У криміналістичній тактиці почали розроблятися нові перспективні напрями: вчення про слідчі ситуації, криміналістичні операції, тактичні комбінації [3, с. 29–30].

Широкої популярності набули праці професора Р.С. Белкіна в області таких категорій криміналістичної тактики, як тактичний прийом, тактична комбінація, слідча ситуація. Одним із перших він досліджував шляхи та форми використання в розслідуванні чинника раптовості. У третьому, доповненому виданні «Курсу криміналістики» Р.С. Белкіним намічені тенденції розвитку криміналістичної тактики. Слушність його прогнозів і тут блискуче підтвердилася подальшим розвитком криміналістичної науки [4].

Протягом 1960–1980 рр. виходять праці, присвячені розробленню проблем слідчої тактики, серед яких заслуговують на увагу роботи О.Я. Баєва «Зміст і форми криміналістичної тактики» (1975 р.), «Криміналістична тактика і кримінально-процесуальний закон» (1977 р.), О.М. Васильєва «Слідча тактика» (1976 р.), В.О. Коновалової «Теоретичні проблеми слідчої тактики (пізнавальна функція логіки і психології)», «Проблеми логіки та психології у слідчій тактиці» (1970 р.), «Слідча тактика: принципи і функції» (1983 р.), В.І. Комісарова «Наукові, правові та моральні основи слідчої тактики» (1980 р.), «Теоретичні проблеми слідчої тактики» (1987 р.), С.П. Мітрічева «Слідча тактика» (1975 р.).

Продовжується розпочате в середині 50-х рр. розроблення вчення про слідчу версію та планування розслідування. У цьому напрямі працюють О.М. Васильєв («Тактика окремих слідчих дій», 1981 р.), М.І. Кулагін («Планування розслідування складних багатоєпізодні справ», 1976 р.), О.М. Ларін («Розслідування у кримінальній справі. Планування. Організація», 1970 р.), І.М. Лузгін («Планування розслідування», 1972 р.), Г.А. Воробйов («Планування судового слідства», 1978 р.).

У 1972 р. А.В. Дулов у статті «Про розробку тактичних операцій при розслідуванні злочину», опублікованій у збірнику «50 років радянської прокуратури та проблеми вдосконалення попереднього слідства», закладає фундамент теорії тактичних комплексів, яку розвинуто в монографії автора під назвою «Тактичні операції при розслідуванні злочинів» (1979 р.).

У цей період закладаються основи теорії тактичних рішень. Триває активне розроблення нових і вдосконалення наявних прийомів проведення окремих слідчих дій. У цій області можна назвати праці Л.М. Карнеєвої («Тактичні основи організації та провадження допиту у стадії розслідування», 1976 р.), Л.В. Вінницького («Теоретичні та практичні проблеми огляду», 1982 р.; «Огляд місця події».

Організаційні, тактичні та процесуальні питання», 1986 р.), М.М. Гапановича («Впізнання у слідчій і судовій практиці (тактика), 1978 р.), Ф.В. Глазиріна («Вивчення особистості обвинуваченого і тактика слідчих дій», 1973 р.; «Допустимість тактичних прийомів при допиті», 1989 р.), А.В. Дулова («Тактика слідчих дій», 1971 р.), А.Е. Жалінського («Огляд у радянському кримінальному процесі», 1964 р.), В.О. Коновалової («Допит на попередньому слідстві», 1985 р.), М.І. Порубова («Наукові основи допиту на досудовому слідстві», 1978 р.; «Організація і тактика допиту в умовах конфліктної ситуації», 1977 р.), О.Р. Ратінова («Обшук і виїмка», 1961 р.) та інші.

Використанню можливостей ситуаційного підходу до вирішення тактичних завдань і побудови теорії криміналістичних ситуацій посвячена серія робіт О.Я. Баєва, серед яких монографія «Конфліктні ситуації на попередньому слідстві. Основи попередження та вирішення» (1984 р.). Саме в конфліктних ситуаціях особливого значення для ухвалення правильних тактичних рішень набуває врахування чинника ризику, якому присвячено дослідження В.П. Гмирка, який захистив кандидатську дисертацію на тему «Діяльність слідчого в умовах інформаційної невизначеності у процесі розслідування» (1983 р.). Проблеми тактичного ризику розглядаються в навчальному посібнику Г.О. Зоріна «Криміналістичний ризик: природа та методи оцінки» (1990 р.). Важливою подією у справі становлення вчення про криміналістичні ситуації стала публікація монографії Л.Я. Драпкіна «Основи теорії слідчих ситуацій» (1986 р.).

Особливо важливо відзначити внесок у розвиток радянської криміналістики українських учених. Незаперечною є заслуга представників харківської наукової школи, до яких належить Л.Ю. Ароцкер, який першим на монографічному рівні обґрунтував необхідність використання криміналістичних знань судом. Під керівництвом першого завідувача кафедри криміналістики Харківського юридичного інституту В.П. Колмакова був виданий перший україномовний підручник криміналістики (1973 р.). Його наступник на цій посаді О.Н. Колесніченко першим запропонував визначення слідчої ситуації (1967 р.). Перша у світі жінка-професор кафедри криміналістики В.О. Коновалова, яка після професора О.Н. Колесніченка протягом багатьох років очолювала цю кафедру, створила наукову школу психології слідчих дій і логічних основ судового пізнання. Істотним є внесок у становлення криміналістичної науки киян В.П. Бахіна, В.І. Гончаренка, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченка, С.І. Тихоненка й інших.

Отже, в історії криміналістики 60–80-і рр. минулого століття – це період остаточного становлення науки та її поступового переходу в нову стадію свого розвитку, яку в теорії систем називають періодом зрілості. «У цей період система досягає максимальної ефективності функціонування. Система працює на повну потужність. Водночас діалектика не залишає у спокої й зрілу систему» [4, с. 172], якою стала на початок третього тисячоліття наука криміналістика. Філософське пояснення причин цього процесу полягає в тому, що «система може існувати, функціонувати тільки в тому середовищі, у якому сформувалася. Всякий перехід зрілої системи в інше середовище неминуче викликає її перетворення, тобто перехід системи в нову якість» [5, с. 199–200].

У процесі перетворення системи на її зміни діють внутрішні та зовнішні причини, що виявляються з більшою або меншою силою в різних системах. Серед зовнішніх причин найбільш значущою є зміна зовнішнього оточення як середовища існування системи, що викликає функціональну зміну її елементів [6, с. 204]. Нагадаємо у зв'язку із цим, що криміналістика – правова наука, об'єктом вивчення якої є злочинна діяльність, з одного боку, і діяльність із попередження й розслідування злочинів, з іншого боку. Відповідно до цього основним компонентом зовнішнього середовища, який безпосередньо впливає на тенденції її розвитку, є правова реальність, що являє собою комплекс усіх юридичних явищ як позитивного (право і правосвідомість, правова наука і культура, правовий режим, механізм правового регулювання, нормативно-правові акти, юридичні факти і події, законодавча та правозастосовна діяльність тощо), так і негативного (помилки законодавства і відсутність механізму реалізації його приписів, деформація правосвідомості та правовий нігілізм, кримінальні правопорушення та кримінальна діяльність тощо) характеру.

Отже, підйом криміналістики, який припав на початок 60-х рр. ХХ ст. і збігся з так званою «хрущовською відлигою», одним із наслідків якої стала судова реформа 1958–1961 рр., що суттєво оновила кримінально-процесуальне законодавство в бік його лібералізації та гуманізації, визнання й розширення прав особистості, не був випадковим. Ухвалення в 1958 р. Основ кримінального законодавства Союзу Радянських Соціалістичних Республік, а в 1960 р. кримінально-процесуальних кодексів союзних республік привело до таких суттєвих змін зовнішнього середовища, які сформували для науки криміналістики нові завдання, необхідність вирішення яких стала істотним поштовхом до оновлення і, зрештою, до перетворення системи наукових знань про механізм злочину та способи його розкриття.

Зі здобуттям Україною незалежності настає новий історичний етап у розвитку вітчизняної криміналістики загалом і криміналістичної тактики зокрема. З 1991 р. в Україні підготовлено й успішно захищено декілька докторських дисертацій, серед яких дослідження В.П. Бахіна

(«Слідча практика: проблеми вивчення і вдосконалення», 1991 р.), В.Г. Лукашевича («Основи теорії професійного спілкування слідчого», 1993 р.), В.Ю. Шепітька («Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці», 1996 р.), В.С. Кузьмічова («Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми і засоби здійснення», 1996 р.), В.А. Журавля («Теорія та методологія криміналістичного прогнозування», 2000 р.), В.М. Стратонова («Теоретические основы и практика познавательной деятельности следователя», 2001 р.), В.Д. Берназа («Теория и практика использования психологических знаний при расследовании преступлений», 2004 р.), Є.Д. Лук'янчикова («Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти)», 2005 р.), В.М. Шевчука («Теоретичні основи формування та реалізації тактичних операцій у криміналістиці», 2013 р.) та інші.

Опубліковані численні підручники із криміналістики, а також монографічні дослідження з питань криміналістичної тактики, авторами яких є В.Ю. Шепітько («Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці», 1995 р.; «Теорія криміналістичної тактики», 2002 р.; «Психологія судової діяльності», 2006 р.; «Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз)», 2007 р.), В.Є. Коновалова («Допит: тактика і психологія», 1999 р.), В.С. Кузьмічов («Тактичні прийоми розкриття злочинів», 1991 р.; «Криміналістичні прийоми і засоби вирішення слідчих ситуацій», 1991 р.; «Проблеми слідчої практики», 1993 р.; «Теорія і практика слідчої діяльності», 1997 р.).

Водночас не можна не відзначити, що протягом першого пострадянського десятиліття криміналістична наука продовжувала рухатись у руслі колишньої кримінально-процесуальної парадигми, що задавала їй відповідні цілі й обмеження. Однак, як зазначалось, жодна система не може залишатися незмінною в постійно змінюваному середовищі. Процеси реформування суспільно-політичного й економічного устрою української держави після набуття нею незалежності визначили основні тенденції розвитку кримінального процесуального права. Конституційне закріплення принципу змагальності (1996 р.) дало істотний поштовх до розвитку кримінального процесуального законодавства. У результаті так званої «малої судової реформи» (2001 р.) відбулося узгодження основних елементів процедури судового розгляду з конституційними засадами судочинства, розмежування функції обвинувачення, захисту і вирішення справи. Завершальним етапом переходу національного судочинства на змагальні засади стало ухвалення Кримінального процесуального кодексу 2012 р., яким законодавець посилив процесуальний вплив сторони захисту на перебіг досудового розслідування, розширив функцію судового контролю, заборонив використання судом свідчень, одержаних стороною обвинувачення під час досудового розслідування, передбачив можливість закінчення провадження на підставі кримінально-процесуальних угод, запровадив інститут негласних слідчих (розшукових) дій тощо.

**Висновки.** Тенденції сучасного етапу розвитку криміналістичної тактики визначаються радикальними змінами доказової парадигми, заснованої на змагальній ідеології реформованого кримінального процесу. Це ставить перед ученими і практиками низку актуальних завдань, серед яких як удосконалення тактики допиту, огляду, обшуку, пред'явлення для впізнання, так і розроблення прийомів проведення нових для нашого судочинства слідчих дій, як-от одночасний допит двох і більше осіб, слідчого експерименту. Гостро потребує тактико-криміналістичного забезпечення весь спектр негласних (розшукових) слідчих дій – інституту, який також досі невідомий вітчизняному кримінальному процесу.

Усе більш відчутною стає необхідність обґрунтування доцільності розширення пізнавальних меж криміналістичної тактики, поширення її рекомендацій на сферу судового розгляду кримінальних справ. У зв'язку із цим підлягає уточненню виділення у структурі криміналістичної тактики таких елементів, як тактика суду (судді), тактика державного обвинувача. Важливими завданнями стали розроблення організаційних і тактичних основ судового розгляду, пропозиція ефективної системи судових дій, визначення найбільш доцільних тактичних засобів їх здійснення у змагальному процесі [7]. Необхідно продовжити розроблення теорії судових ситуацій, тактичних рішень, тактики судового допиту й інших процесуальних дій. Актуальними залишаються і потребують подальшого дослідження на основі положень чинного законодавства проблеми планування судового провадження, зокрема в аспекті забезпечення безперервності судового розгляду.

Цілком нових тактичних напрацювань потребує специфічна діяльність слідчого судді. Нагальною є необхідність розроблення тактичних рекомендацій щодо застосування засобів забезпечення кримінального провадження, подолання протидії досудовому розслідуванню та судовому розгляду кримінальних справ, захисту учасників кримінального процесу. Надзвичайно важливим із позиції сучасних тенденцій кримінального судочинства є розроблення тактико-криміналістичних рекомендацій із забезпеченню судового провадження на підставі процесуальних угод та інших особливих порядків кримінального провадження (спрощеного, спеціального тощо).

---

### **Myroshnychenko Yu. Development of forensic tactics at the stage of mature science**

The article completes a series of works devoted to the study of the history of forensic tactics. The author's vision of periodization of formation and development of this section of science is given. It is concluded that the trends of the current stage of development of forensic tactics are determined by radical changes in the evidence paradigm, based on the competitive ideology of the reformed criminal process. This poses a number of urgent tasks for scientists and practitioners, including improving the tactics of interrogation, inspection, search, presentation for identification, and the development of methods for conducting new investigative actions for our judiciary, such as simultaneous interrogation of two or more persons, investigative experiment. The whole spectrum of covert (investigative) investigative actions – an institution also still unknown to the domestic criminal process – is in dire need of tactical and forensic support.

The need to substantiate the expediency of expanding the cognitive boundaries of forensic tactics, extending its recommendations to the field of criminal proceedings is becoming more and more tangible. It is necessary to continue developing the theory of court situations, tactical decisions, tactics of judicial interrogation and other procedural actions. The problems of planning court proceedings, in particular in the aspect of ensuring the continuity of court proceedings, remain relevant and require further research on the basis of the provisions of the current legislation.

The specific activities of the investigating judge require completely new tactical developments. There is an urgent need to develop tactical recommendations on the means of ensuring criminal proceedings, overcoming the opposition to pretrial investigation and trial of criminal cases, protection of participants in criminal proceedings. Extremely important from the standpoint of current trends in criminal justice is the development of tactical and forensic recommendations to ensure judicial proceedings on the basis of procedural agreements and other special procedures of criminal proceedings (simplified, special, etc.).

**Key words:** forensics, forensic tactics, history.

---

### **Література:**

1. Мирошниченко Ю.М. Періодизація розвитку криміналістичної тактики. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 10. С. 194–197 ; Мирошниченко Ю.М. З історії криміналістичної тактики (донауковий період). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 42. Т. 1. С. 141–144 ; Мирошниченко Ю.М. Розвиток криміналістичної тактики на етапі формування криміналістики як науки. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2020. № 1. С. 261–266 ; Мирошниченко Ю.М. Криміналістична тактика в період становлення науки криміналістики. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 13. С. 201–207.
2. Шепитько В.Ю. Дialeктика криміналістической тактики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 5–16.
3. Ищенко Е.П., Топорков А.А. Криминалистика : учебник / под ред. Е.П. Ищенко. Москва, 2006. 784 с.
4. Россинская Е.Р. К 95-летию профессора Р.С. Белкина. Краткий биографический очерк. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2017. Т. 12. № 3. С. 8–14.
5. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ : учебное пособие. Киев, 2003. 368 с.
6. Аверьянов А.Н. Системное познание мира: методологические проблемы. Москва, 1985. 263 с.
7. Якушин С.Ю. Криминалістическая тактика: современные тенденции развития. *Союз криминалистов и криминологов*. 2014. № 1. С. 61–63.